

Mehmed Râif Bey'in yayımladığı uzun manzum kitabesine göre 1190'da (1776) yaptırılmıştı. Bânisi belli olmamakla beraber Kauffer haritasında burada bir Abdullah Efendi Çeşmesi işaretlenmiştir. Kitabesinde de belirtildiği gibi çeşmenin haznesinin üstü sofa yani namazgâhtı. Yekpâre mermerden büyük bir taş hem ayna taşı görevi görüyor hem de kitabeyi taşıyordu. Bunun yanında birer sütun yer almıştı. Hiçbir süslemesi olmayan çeşme sofasını birçok ağaç gölgeliyor, önünde normal yalağından başka hayvanlar için iki yalağı daha bulunuyordu. Haydarpaşa semtinin güzel bir köşesini teşkil eden Saraçlar Namazgâhi ve Çeşmesi, ressam Üsküdarlı Hoca Ali Rizâ Bey'in bir eserine konu olmuştur. Mehmed Râif Bey'in bir halk rivayetine dayanarak yazdığına göre Saraç Ahmed Efendi adında biri bu namazgâhin kurucusudur. Karayolunun buradan geçirilmesi sırasında 1956'da Karacaahmet Mezarlığı'nın bu taraftaki ucu ile birlikte namazgâh ve çeşme ortadan kalkmıştır.

Haydarpaşa çayırının güneydeki sınırında, eski Bağdat kervan ve sefer yolunun kenarında bulunan ve Ayrılık Çeşmesi adıyla tanınan menzil çeşme ve namazgâhi bulunmaktadır. Mimari bakımdan XVI. yüzyılın klasik üslubuna işaret eden çeşme Kapağası Gazanfer Ağa tarafından yaptırılmış. Kapağası Ahmed Ağa 1154'te (1741) su yolunu ve çeşmeyi tamir ettirerek kendi adına bir kitâbe koydurmuştur (bk. AYRILIK ÇEŞMESİ). Çeşmenin üzerinde görülen ikinci kitâbe ise bu eserin 1340 (1921-22) yılında Dürriye Sultan ruhu için tamir ettirildiğini bildirir. Dürriye Sultan, V. Mehmed Reşad'ın büyük oğlu Şehzade Mehmed Ziyâeddin Efendi'nin veremden ölen kızıdır. Arkadaki tepede Ziyâeddin Efendi'nin köşkü bulunuyordu. Alçak kesme taştan bir duvarla çevrili olan namazgâh sofası 1960'ta toprak altında bırakılarak yok edilmiştir. 1997'de kaldırım düzenlemesi sırasında bu tarihî değeri çok büyük olan çeşme kısmen gömülmüştür.

Kadıköy'ün Haydarpaşa semti sayılan ve Haydarpaşa bahçesinden ayrıldığı sanılan kuzey kısmında, koya dikine inen sokakların iki tarafına bölünen parsellerde bitişik olarak yapılan evlerin aralarında pek az sayıda ahşaptan bulunanlar olmakla beraber genellikle kâgir meskenler ve apartmanlar inşa edilmiştir. Hemen hemen çoğu XIX. yüzyılın son çeyreğiyle XX. yüzyılın başlarında yapılan bu

evlerle az sayıdaki apartmanlar Batı mimari üslubundadır. Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kararıyla bu bölge tarihî sit olarak ilân edilip evlerin korunması gerekli kültür varlıkları olduğu kabul edilmiş, fakat yakın tarihlerde bu karar bir ölçüde bozulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Antik Dönem. H. Merle, *Die Geschichte der Städte Khalchedon und Byzantion*, Kiel 1916; E. Oberhammer, "Chalcédoine", *RE*, X, 1155-1159.

Bizans Dönemi. "Chalcédoine", *DACL*, III, 90-120; V. Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften: Kleinasien*, Gütersloh 1926, II, 407-419; A. M. Schneider, "Sankt Euphemia und das Konzil von Chalkedon" (A. Grillmeier – H. Bacht, *Das Konzil von Chalkedon - Geschichte und Gegenwart* içinde), Würzburg 1951, I, 291-302; F. Halkin, *Euphémie de Chalcédoine*, Brüksel 1965; R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975, s. 31-35; a.mlf., "La banlieue asiatique de Constantinople", *Echos d'Orient*, XXI, Paris 1922, s. 352-386; a.mlf., "Les églises Sainte Euphémie à Constantinople", a.e., XXXI (1932), s. 270-285; G. Pargoire "L'église Sainte Euphémie et Rufinianas à Chalcédoine", a.e., XIV (1911), s. 107-110; Semavi Eyice, "Eufemia (Ayia) Kilise-i", *DBİst.A*, III, 227.

Türk Dönemi. Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî'*, I, 95-96; II, 241-242; a.mlf., *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 69; a.mlf., *Mecmûa-i Tevârih*, s. 106, 236, 377; J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosphoros*, Pesth 1822, I, sondaki harita; *İstanbul Haritası*, İstanbul 1268; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 32-36; a.e.: *Asya Yakası* (haz. Günay Kut – Hatice Aynur), İstanbul 1996, I, 57 vd.; *İstanbul Rehberi* (nşr. İstanbul Şehremâneti), İstanbul 1340, bk. İstanbul Kadıköy paftası; J. Pervitich, *Sigorta Planları*, İstanbul 1936, Haydarpaşa - Rıhtım Mahallesi Paftası, P75-İv. 13 (1:600); Ahmed Râsim, *Marmara Denizi Kılavuzu*, İstanbul 1945, s. 286; Haydarpaşa Limanı Tesisleri için bk. *Zeitschrift für Bauwesen*, LIII, Berlin 1903, s. 56; Sait Toydemir, "106 Yıl Evvel İstanbul'da Uçan İlk Balon", *Tarih Dünyası*, I/3, İstanbul 1950, s. 100-102 (aynı yazı kısaltılarak R. Ekrem Koçu, "Balon, İstanbul'da Balon ile İlk Uçuş", *İst.A*, IV, 2063-2065); Semavi Eyice – M. Kemal Özergin, "Üsküdar-Bostancıbaşı Derbendi Güzergâhi Üzerindeki Mimâri Eserler", *TD*, XIII (1958), s. 81-132; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *VD*, IV (1958), s. 173-174; Nejat Göyünç, "Mora'da İnşa Faaliyetleri", *GDAAD*, I (1972), s. 16; Sezai Gülşen, "Antik Çağdan Günümüze Kadıköy", *Sanatsal Mozaik*, I/11, İstanbul 1996, s. 32-46; M. Hüdayi Şentürk, "Şeyh Mehmed Murâd-ı Nakşibendî ve 'Vekâyi'-nâme'si", *İstanbul Araştırmaları*, I, İstanbul 1997, s. 46-48; M. Rifat Akbulut, "Haydarpaşa", *DBİst.A*, IV, 27-29; Yıldız Salman, "Haydarpaşa Gan", a.e., IV, 30; H. Örcün Banışta, "Haydarpaşa İskelesi", a.e., IV, 30-31; Nuran Yıldırım, "Haydarpaşa Numune Hastanesi", a.e., IV, 32-33.

SEMAVİ EYİCE

HAYDIRÎ

(bk. İBNÜ'İ-HAYDIRÎ).

el-HAYEVÂN

(bk. KİTÂBÜ'İ-HAYEVÂN).

HAYF MESCİDİ

(bk. MESCİD-i HAYF).

HAYFA

(حيفا)

Kuzey Filistin'de tarihî bir liman şehri.

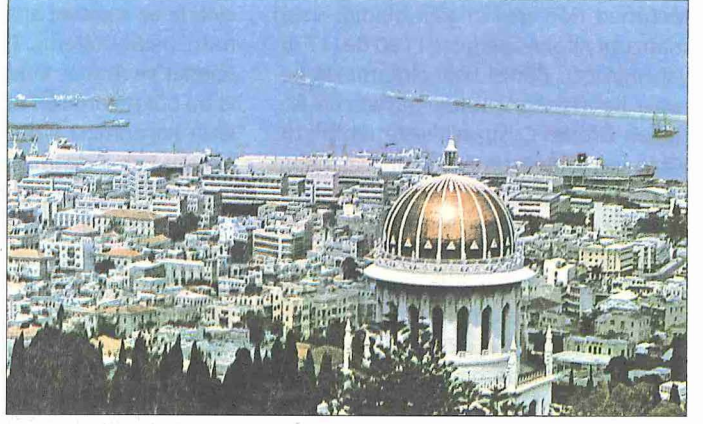
Akdeniz'e dik inen Kermil (Kirmil) dağı'nın eteklerindeki tabii bir limanın kıyısına kurulduğu için ilk dönemlerden itibaren bir liman ve ticaret şehri olarak önem kazanmış, sonradan Osmanlı döneminde demiryolu ile komşu şehirlerle bağlanması da önemini arttırmıştır. Hayfa (Hyfh) ismi Talmud'da sık geçtiği halde Tevrat'ta görülmez. Roma-Bizans kaynaklarında, bölgede çok karadut yetiştiği için Sycaminum, Sycaminon (Gr. sycaminos "karadut") adıyla zikredilen şehir Haçlılar döneminde Caiffa, Caiphas şeklini alan Hayfa veya yine Sycaminon (yahudiler arasında Shikmonah) adıyla anılmıştır. Hayfa çevresindeki ilk yerleşim merkezi milâtan önce XIV. yüzyılda Sâmi kökenli Ken'ânîler tarafından bugün limanın güneyinde kalan Ebûhavam höyüğünde kurulmuştur. Helenistik dönemde şehrin Batı Galim'in güneyine doğru kaydığı görülür.

Hayfa ismine ilk dönemde gerçekleştirilen fetihleri anlatan kitaplarda rastlanmaz; bu kaynaklarda yakınındaki Akkâ'nın adı geçer. Meşhur seyyahlardan Nâsır-ı Hüsrev 1046'da gördüğü Hayfa'yı anlatırken burada İranlı kuyumcuların kullandıkları ve "Mekke kumu" dedikleri bir nevi kum çeşidinin varlığından ve "cûdî" diye adlandırılan açık deniz gemilerinin yapıldığından söz eder (*Sefernâme*, s. 53). XI. yüzyılın sonlarında Fâtımî idaresi altında bulunan Hayfa, Haçlılar tarafından bir aylık bir kuşatma sonucunda zaptedildi (25 Temmuz 1100) ve müslümanlarla yahudilerden oluşan halkı kılıçtan geçirildi. İdrîsî, Franklar'ın elinde kaldığı bu dönemde şehrin Taberiye'nin kaptısı olarak bilindiğini yazar (*Nüzhetü'l-müşâtâk*, I, 365). Hayfa'dan bahseden ilk

İslâmî kaynaklardan *Mu'cemü'l-büldân'*-da (II, 332) buradan Taberiye'ye kadar sadece üç menzil bulunduğu kaydedilmektedir.

Müslümanlarla Haçlılar arasında cereyan eden savaşlarda bölgedeki diğer limanlar gibi Hayfa'nın da kaderi daima Akkâ'ya bağlı kaldı. 1187 yılında kazanılan Hittin Savaşı'ndan sonra Akkâ Kalesi'yle birlikte burası da ele geçirildi; ancak Selâhaddin-i Eyyübî Akkâ'nın 1191'de Haçlılar'ın karşısında dayanamayacağını anlayınca onlara bir üs teşkil etmesi için kale duvarlarını yıktırdı. Daha sonra tekrar Haçlılar'ın eline düşen şehrin kalesi Fransa Kralı IX. Louis tarafından yaklaşık 1250'de tamir ettirildi. 1265'te Hayfa'yı kurtaran Memlûk Sultanı I. Baybars'ın da kaleyi yıktırması üzerine halkın çoğu başka yerlere göç etti. Yeniden Haçlılar tarafından zaptedilen şehri 1291'de Sultan el-Melikü'l-Eşref Halîl geri aldı. Memlûk hâkimiyeti döneminde surlar bir daha onarılmadı ve şehir tamamen terk edildi. Kalkaşendî (ö. 821/1418) buradan kıyıda bulunan bir harabe olarak bahseder (*Şubhu'l-a'sâ*, IV, 155).

Osmanlılar Mısır seferi sırasında Filistin'i aldıklarında (1516) şehir harabe halinde idi; nitekim bölgenin yapılan tahririnde buranın meskûn bir yer olmadığı görülür. Pîrî Reis de sahilin bu kesiminde sadece yıkılmış bir kalenin varlığından söz eder. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar Bilâd-i Şâm bölgesinin kıyı kesimini imara başladılar. Bu dönemlere ait tahrir defterlerinde Hayfa'nın Tarabay (el-Üsretü'l-Hârisiyye) ailesine iktâ olarak verildiği kayıtlıdır. Bölge XVII. yüzyılın başlarında yerli şeyhlerin mücahedelelerine sahne oldu. Bu arada Hayfa yöresi de Osmanlılar'a karşı isyan eden ve Beyrut, Sayda, Akkâ taraflarını ele geçiren Ma'noğlu Fahreddin ile Tarabaylar'dan Emîr Ahmed el-Hârisî arasındaki anlaşmazlık sebebiyle zarar gördü ve gelişemedi. Daha sonra arazinin kuzey kesimi Sayda'ya bağlanarak Şam eyaletine dahil edildi ve Osmanlılar "Küçük Malta" dedikleri Hayfa'da imar hareketi başlattılar. Ebû Tok lakabıyla bilinen Sayda Valisi Osman Paşa şehri doğudan ve batıdan iki kale ile takviye etti ve korsan hücumlarına karşı muhkem hale getirdi (1715-1723). Bu arada bütün Filistin sahillerinin imarına ve iskânına çalışıldı. Böylece 1291'de Haçlılar'ın çıkarılmasından itibaren terk edilmiş bir vaziyette duran Hayfa bu dönemde hareketlendi ve halk buraya gelerek yerleşti.

Hayfa'dan
bir görünüşü -
İsrail

XVII ve XVIII. yüzyıllarda seyyahların Hayfa'ya sık sık uğramaları ve eserlerinde konu etmeleri şehrin ilerlediğini ve önemini arttırdığını göstermektedir; ancak bu dönemlerde nüfusunun arttığı gözlenmez. XVIII. yüzyılın ortalarında Hayfa civarı Osmanlılar'a karşı isyan eden Zâhir el-Ömer'in idaresine girdi ve Şam valisinin burayı geri alma teşebbüsleri başarılı olmadı. Daha sonra Zâhir el-Ömer limanın yaklaşık 2 km. kuzeydoğusuna yeni bir yerleşim merkezi kurdu ve halkı buraya iskân etti. Zâhir, el-İmâretü'l-cedîde veya Hayfa el-cedîde denilen bu yeni merkezin etrafına surlarla yuvarlak kuleler yaptırdı ve içlerine toplar yerleştirdi. Böylece liman da kontrol altına alınmış oldu. Ancak Burc Ebû Selâm (Burc-i Selâm) adını taşıyan bu kalenin Malta şövalyeleriyle korsanların saldırılarına karşı yapıldığı söylendiyse de gerçek sebep Nablus tarafından gelmesi muhtemel bir baskına karşı hazırlıktı. Zâhir'in hâkimiyeti sırasında hıristiyanlar da Kermil dağında ünlü Deyrikermil'i kurdular. Zâhir'in inşaat ettiği yeni ve modern yerleşim merkezi bugünkü şehrin çekirdeğini oluşturdu.

Bölgenin idaresi Zâhir'den sonra Cezâr Ahmed Paşa'ya geçti. Hayfa 1799'da Fransızlar tarafından alındıysa da Akkâ kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine terk edildi. Bu sırada Fransızlar'ın veba hastalığına tutulan askerlerinin tedavisi için kullandıkları Deyrikermil 1827'de Osmanlılar tarafından onarıldı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa Suriye seferi sırasında Hayfa'yı da ele geçirdi (1831); fakat daha sonra İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşma gereğince geri vermek zorunda kaldı (1840). Akkâ Limanı'nın zamanla kum ve çamurla dolarak kullanılamaz hale gelmesi üzerine Hayfa Limanı'nın önemi arttı. Anadolu'dan, Kuzey Afrika'dan özellikle Fas'tan ve Avrupa ülkelerinden bu-

raya göç eden yahudilerle bölge kalabalıklaştı. Göçmenler arasındaki Almanya'nın Württemberg dolaylarından gelen ve yurtlarından dinî sebeplerle ayrılan bir grup Protestan Alman bölgeye farklı bir iktisadî hareketlilik kazandırdı. Bunlar modern ziraata yöneldiler, buharlı değirmenler kurdular ve civarda üzüm bağları oluşturdu.

Bölgeye dinî etkenlerle yerleşen diğer bir grup da Bahâîler'dir. Bahâîliğin kurucusu Bahâullah Mirza Hüseyin 1892'de Akkâ yakınlarında sürgünde iken ölmüştü. Onun Abdülbahâ diye anılan oğlu ve halefi Abbas Efendi ile Bâbîliğin kurucusu Ali Muhammed Şîrâzî'nin mezarları Kermil dağının eteklerinde bulunmaktadır. Hayfa bu bakımdan Bahâîliğin idarî merkezi durumundadır.

Hayfa 1887'de kaza merkezi oldu ve Beyrut vilâyetinin Akkâ sancağına bağlandı. Surların dışına doğru gelişen şehrin çevresinde bahçe ve bostanlar çoğaldı. 1892'de Hayfa-Dımaşk demiryolu hattı açıldı. 1898'de Alman imparator ve imparatoriçesinin ziyareti münasebetiyle buraya bir iskele yapıldı. Aynı yıllarda Hayfa'yı Yafa'ya bağlayan yol inşa edildi ve köprüler onarıldı; ekonomik canlılığa yol açan Hicaz demiryolu da bölgeden geçiyordu. Şehirde hemen hemen bütün ülkelerin konsoloslukları vardı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı kaynaklarında Hayfa'nın nüfusu çoğu müslüman 6000 kişi olarak gösterilir. 1914'te bu rakam yaklaşık iki katına çıkmıştı.

31 Ekim 1917'de başlayan Filistin'in İngilizler tarafından işgali hareketi 23 Eylül 1918'de Hayfa'yı da içine aldı. İngiltere'nin manda idaresi sırasında liman ek tesislerle genişletilerek büyük tonajlı gemilerin yanaşabileceği duruma getirildi. 1922 yılında şehirde 9377'si müslüman, 8863'ü hıristiyan, 6230'u yahudi ve 164'ü diğer ırk ve dinlerden olmak üzere toplam

24.634 kişi yaşıyordu. Nüfus 1931'de 50.483'e, 1945'te tahminen 138.000'e ulaştı. Bu miktarın üçte iki kadarı yeni göçlerle sayıları artan yahudilerle hristiyanlardan, geri kalanı müslümanlardan oluşmaktaydı. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra müslümanların birçoğu başka taraflara göç edince yahudi nüfusun oranında artış görüldü. 1992 yılına ait rakamlara göre şehrin nüfusu 251.000 idi (23.438'i müslüman). Halen İsrail'in üçüncü büyük şehri olan Hayfa ülkenin en önemli ticaret, endüstri ve kültür merkezlerinden biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nâsır-ı Hüsvrev, *Sefernâme* (trc. Yahyâ el-Hasşâb), Beyrut 1983, s. 53; İdrîsî, *Nühzetü'l-müş-tâk*, Beyrut 1989, I, 365; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 332; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1957, s. 202; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâd*, IV, 155; Pîri Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ali Haydar Alpagot – Fevzi Kurdoğlu), İstanbul 1935, s. 92; J. J. Rotschild, *History of Haifa and Mount Carmel*, Haifa 1934, tür.yer.; Ârif el-Ârif, *en-Nekbe*, Beyrut 1956, I, 206-223; P. K. Hitti, *Târîhu Sûriye ve Lübnân ve Filistin*, Beyrut 1958-59, I, 32, 96, 162; II, 229; Walid el-Khalidi, "The Fall of Haifa", *Middle East Forum*, Beyrut 1959, s. 22-32; U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine: 1552-1615*, Oxford 1960, s. 128-129; a.mlf., "A Turkish Description of the Coast of Palestine in the Early Sixteenth Century", *Israel Exploration Journal*, VI/4, Jerusalem 1956, s. 206-211; Muhammed Adnân el-Bahît, *Hayfa fi'l-'ahdi'l-'Osmâniyye'l-evvel*, Dimaşk 1978, tür.yer.; a.mlf., "Min Târîhi-i Hayfa el-'Osmâniyye", *MMLAÜr.*, I/2 (1978), s. 119-120; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filistin*, Amman 1983, I/1, s. 193-209; VII/2, s. 452-687; Muhammed Kürd Ali, *Hıta'tü's-Şâm*, Dimaşk 1983, V, 150-152; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 213, 241-245, 251-252; II, 4-6, 71-79; III, 25, 48, 236-270, 357; *Middle East and North Africa 1988*, London 1987, s. 466-470, 485-488; Yossi Ben-Artzi, "The Intra-Urban Migration of the Arabs in Haifa", *Horizons-Studies in Geography*, sy. 4 (1979), s. 27-38; a.mlf., "Normalization under Conflict? Spatial and Demographic Changes of Arabs in Haifa 1948-92", *MES*, XXXII/4 (1996), s. 281-295; Hayriyye Kâsimiyye, "Arz li-târîhi Hayfa hattâ târîhi'l-harbi'l-'Âlemiyyeti'l-ülâ", *el-Mecelletü'l-'Arabîyye li's-şekâfe*, II/1, Tunus 1982, s. 124-137; Fr. Buhl, "Hayfa", *IA*, V/1, s. 390; Ed., "Hayfa", *EP* (İng.), III, 324-326; A. Carmel, "Haifa", *EJd.*, VII, 1133-1140; "Hayfa", *Mu.Fs.*, II, 96, 298-308, 384.

MUSTAFA L. BİLGE

HAYIR

(الخَيْر)

Sözlükte "iyi olmak, iyilik etmek, üstün olmak, üstün kılmak" gibi anlamlara gelen hayr kökünden masdar-isim olup "iyi" yahut "iyilik" mânâsında ve şerrin karşı-

tı olarak kullanılır (*Lisânü'l-'Arab*, "hyr" md.). "Mal ve servet" mânâsına da gelen hayr ayrıca "en iyisi, daha iyisi", şer de "en kötüsü, daha kötüsü" anlamında ism-i tafdîldir. Râgıb el-İsfahânî hayrı "akıl, adalet, fazilet ve faydalı nesne gibi herkesin arzuladığı şey" diye tanımlar (*el-Müfredât*, "hyr" md.); Zebîdî de aynı tanımları tekrar eder (*Tacü'l-'arûs*, "hyr" md.).

Hayir kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 176 yerde geçmekte, bunlardan ism-i tafdîl olmayanlar, yer aldıkları âyetlerin konularına göre az çok farklı anlamlara gelmektedir; bu anlamları "iyi, güzel, değerli, faydalı ve mal, mülk gibi arzulan şeyler" diye kapsamlı bir tanımda toplamak mümkündür. Bu kapsam genişliği, hayrın birçok âyette çeşitli menfi kavramların zıddı olarak kullanılmasından da anlaşılmalıdır. Bu zıtların en yaygını şerdir (meselâ bk. el-Bakara 2/216; Âl-i İmrân 3/ 180; Yûnus 10/11). Ayrıca ednâ (en çağa, en değersiz; el-Bakara 2/61), sût (kötü, çirkin; Âl-i İmrân 3/30; el-A'râf 7/ 188); seyiyie (kötülük, günah; el-Kasas 28/84), ism (günah; Âl-i İmrân 3/178), durr (zarar; el-En'âm 6/17; Yûnus 10/107), fitne (belâ, darlık; el-Hac 22/11) kelimeleri de hayirle birlikte ve onun karşıtı olarak geçer.

Hayrın bu kullanımlarını iki ana bölüme de ele almak mümkündür. İlk bölüme giren âyetlerde hayir kavramı daha çok mal, servet, bolluk gibi maddî değer ve imkânlar veya daha genel olarak her türlü maddî ve mânevî nimet için kullanılmıştır. Bu âyetlerin bazısında hayir "mal" kelimesinin eş anlamlısı gibi geçer. Nitekim, "İnsan hayir sevgisine çok düşkündür" (el-Âdiyât 100/8) meâlindeki âyette hayir bütün tefsirlerde mal kelimesiyle karşılanmıştır. Hz. Süleyman'ın cins atlara olan düşkünlüğü de "hayir sevgisi" diye ifade edilmiştir (Sâd 38/32). Taberî bu âyeti açıklarken, "Araplar ata hayir derlerdi; aynı şekilde malı da hayir diye adlandırırlardı" der (*Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 154-155). Bazı âyetlerde ölen kişinin geride mal bırakması "hayir bırakma" olarak (el-Bakara 2/180), insanlara malı yardımda bulunulması da "hayir infak etme" şeklinde ifade edilmiştir (el-Bakara 2/215, 272, 273). Bir kısım âyetlerde (meselâ bk. el-Bakara 2/262, 274; en-Nisâ 4/ 34) doğrudan doğruya "mal infak etme" ifadesinin yer alması. Kur'an'da hayir ve mal kelimelerinin anlam birliğini açıkça göstermektedir. Hayir yine maddî anlamlarda refah, bolluk, zenginlik gibi daha geniş kavramları belirtecek şekilde de

geçmektedir (meselâ bk. el-En'âm 6/17; Yûnus 10/107; el-Enbiyâ 21/35; el-Meâric 70/21; krş. Taberî, VII, 160-161; XI, 177; XVII, 24-25). Taberî, Hüd süresinin 84. âyetini açıklarken burada geçen hayir kelimesinin "fiyat düşüklüğü, ucuzluk; zenginlik, servet, dünya ziyâneti" gibi mânalara geldiğine dair değişik görüşleri aktardıktan sonra buradaki hayrın bütün dünyevî faydaları kapsadığını söyler (a.g.e., XII, 94-95). Âl-i İmrân süresinin Allah'a yakarış mahiyetindeki bir âyetinde (3/26) mülkün sahibinin Allah olduğu ve O'nun mülkü dilediğine vereceği, dilediğinden de geri alacağı, dilediğini yüceltip dilediğini alçaltacağı belirtilir. Daha sonra gelen, "Hayir sadece senin elindedir" cümlesinden hayrın her türlü maddî ve mânevî nimetleri kapsadığı anlaşılmaktadır.

Kur'an'da mânevî nimet kabilinden olan şeyler de hayir kelimesiyle ifade edilmiştir. Nitekim hayir, Allah'ın kullarına özel nimeti olan vahiy veya Kur'an yerine de kullanılmıştır (el-Bakara 2/105; krş. Taberî, I, 474). "Tavvâ sahiplerine, 'rabbiniz size ne indirdi?' denildiğinde 'hayir indirdi' derler" meâlindeki âyette (en-Nahl 16/ 30) hayrın vahiy mânâsına geldiği açıkça görülmektedir. Bazı müfessirler, Âl-i İmrân süresinin 104. âyetinde ve Kalem süresinin 12. âyetinde geçen hayrı "İslâm" diye açıklamışlardır (Taberî, IV, 38; Şevkânî, V, 308). Diğer bir âyette (el-Bakara 2/269) hikmet Allah'ın bir lutfu ve nimeti olarak "büyük bir hayir" diye nitelendirilmiş olup Kur'an'ın hikmetle ilgili bu yaklaşımı zamanla, İslâm ümmetinin dinî bir kaygıya kapılmadan her türlü ilmî ve fikrî gelişmeye açılması ve çeşitli kültürlerden faydalanmasında cesaret verici bir rol oynamıştır.

İkinci bölüme giren âyetlerde hayir kelimesi "sâlih amel", "hasene", "mârûf" gibi kavramlara yakın anlamlarda olmak üzere her türlü iyi tutum ve davranışın ahlâkî değerini belirtmek için kullanılır. Bakara süresinin 215. âyetinde iki defa tekrarlanan hayir kelimelerinden ilki "mal varlığı", ikincisi "mutlak olarak Allah rızâsı için yapılan iyilik" anlamını taşır. Bu anlamıyla hayir, büyük ölçüde yine bir Kur'an terimi olan "sâlih amel" ile aynı şeyi ifade eder. Kur'an genellikle, insanın âhirette kendisi için faydalı olacak her türlü iyiliğini hayir diye adlandırır. "Hayir olarak ne yaparsanız Allah onu bilir. -Âhiret için- azık edinin; bilin ki en hayırlı azık tavvâdır" (el-Bakara 2/197) meâlindeki âyette geçen hayir kelimelerinin